

KALOTÁS ZSOLT

Egy rejtélyes rétlakó, a haris

Már több évtizedes hagyomány, hogy a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület a nagyközönség szavazása alapján kiválasztja az Év madarát. Ez évben olyan fajt sikerült megszavazniuk a madárbarátoknak, amelyről eddig bizony sokan csak hallottak, de még sohasem sikerült megpillantaniuk. Ez nem nagy szégyen, hiszen olyan fajról van szó, amelyet méltán nevezhetnénk a bujkálás nagymesterének. Még a terepen gyakran megforduló madarászok mindegyike sem mondhatja el, hogy látott már eleven harist. Legtöbbjüknek csupán az a szerencse adatott meg, hogy hallották már, amint a sűrű növényzetből szól, ugyanis madarunk csak igen komoly okkal hagyja el jó takarást biztosító élőhelyét, és még ritkábban láthatjuk repülni, mert még veszély esetén is inkább gyalogosan menekül, minthogy felrebbenne. Vonulása – amikor hosszabb távokat is megtesz repülve – pedig nem nappal, hanem az éjszakai órákban, teljes sötétségben zajlik.

A haris a guvatfélék családjának (*Rallidae*) tagja, mint ahogyan azt a faj angol neve is jelzi: *Short-billed rail*, azaz „rövidesőrű guvat”. Ugyanakkor hivatalosan hangjához kapcsolódó névvel illetik: *Corncrake*, ami gabonából recsegőt jelent. A haris hangja ugyanis egészen különleges, más madárfajokéval össze nem téveszthető. Mivel a harisok távolabbról nem láthatják egymást az élőhelyükön, de a kommunikáció és a kapcsolatok kialakítása a fajtársak között életfontosságú, ezért a szaporodási időben a hímek az éjszakai órákban, sőt esetenként még nappal is sűrűn ismételtetik kéttagú éneküket, amivel kijelölik territóriumuk határait és jelzik a tojóknak, hogy készek a családalapításra. Ez a recsegő énekhang leginkább a faj tudományos nevével írható le: *Crex crex*. A kutatások alapján kiderült, hogy a latin név görög eredetű. *Kiss József* nyelvészeti művéből, a *Magyar madárnevek* című kiváló könyvéből megtudhatjuk, hogy a faj magyar elnevezése is a hímek jellegzetes, messzire hangzó, erőteljes, harsogó hangjából vezethető le. Egyes tájegységeken külön népies névvel illetik madarunkat. Baranya megye bizonyos részein például kétkés-madárnak hívják, mivel hangjuk megtévesztően emlékeztet arra, amikor két kést egymáson fenve élesítenek. A Göcseji-dombságon élő falusiak pedig kös-mes madárnak nevezték, mivel az aratók a gabona közül harsogó madár hangját

A harist csak kivételesen láthatjuk a gyepek nyíltabb részein
(Habarics Béla felvétele)

napi munkájukra adaptálva vitték át, így buzdítva munka közben egymást: köss-mess, azaz kösd–metszd. A múlt század elejéről Zala megyéből származó nyelvészeti gyűjtések pedig berekméccóként nevesítik a harist. Ebben a névben már nem csak madarunk hangja, hanem jellemző élőhelye, a berek, azaz a nedves, láposodó rét is megjelenik. De Zalából származik a következő népi bölcsesség is: „*Kiált éj-jel-nappal, mint a sovány haris*”. Fokozhatnánk tovább, hiszen az „*Éles a nyelve, mint a harisnak*” szózással is a nyughatatlan, hangoskodó embert jellemzik. Ezekből az összegyűjtött népi elnevezésekből származtatható az a kissé már elfeledett közmondás, hogy „*A harist szaváról ismerik meg*”, amely a latinul hangzó örök bölcsesség: *Noscitur ex sermone*, azaz „A szavadból tudom, ki vagy” magyar fordításnak fogható fel. A láthatatlan haris még a magyar népdalban is megjelenik, de ott is csak a hangjára utalnak. „*Arokparton szól a harismadár, nem süt engem többé a meleg nyár...*” – idézi *Chernel István: Magyarország madarai* című nagyszabású ornitológiai művében egy kevéssé ismert dal szövegét. De talán a legismertebb előfordulása madarunknak mégiscsak *Petőfi Sándor: A puszta télen* című versében érhető tetten, amidőn a kihalt téli puszta hangulatát idézi:

*S a dalos madarak
Mind elnémultanak,
Nem szól a harsogó haris a fű közül,
Még csak egy kicsiny kis prücsök sem
hegedül.*

A leírtakból akár ki is következtethető, hogy a haris a múlt század elejéig, és az azt megelőző időszakokban egyáltalán nem volt ritka Magyarországon. Olyannyira nem, hogy még a vadászható madarak között is szerepelt, bár azt hozzá kell tenni, hogy kifejezetten a harisokra irányuló vadászati módszert nem ismerünk. Azokat a példányokat, amelyek kis számban puszkavégre kerültek, mind nyári fűrészesek, foglyásások alkalmával lőtték. Ha a kereső, kajtató vadász felverte az egyébként nagyon nehezen szárnyra kelő madarat, azokat természetesen a vadászkutyák után sétáló vadászok igyekeztek meglőni. Az így elejtett harisok csak színesítették a terítéket.

Hogyan ismerjük fel a fűből szóló szellemmadarat? A haris a fogolynál kisebb, a fűrnél azonban némileg nagyobb természetű, de annál karcsúbb megjelenésű. Színezete alkalmazkodik élőhelyéhez, a sűrű, kusza fűben nem egyszerű, sőt lehetetlen észrevenni. Tollazata barnássárga alapon hosszanti irányú foltozással díszített, mintha csak a növényi szálak árnyéka vetődne rá. Szemöldöksávjá, a nyak alsó része palaszürke, mintha ez is csak árnyék lenne. Hasán világosszürke alapon barnásvörös keresztsávokat találunk. Ha nagy ritkán felugrik a fűből, akkor válik láthatóvá, hogy a szárny belső tollai rozsdaszínűek. Felrebbenéskor lábait mindig lógatja, mintha sérült volna. A nemek között nincs feltűnő ivari dimorfizmus, azonban a hímek színezete mindig élénkebb, mint a tojóké.

Hogy a haris miért volt korábban elterjedt, sőt gyakori faj, az egyértelműen azzal magyarázható, hogy akkor még bővebben voltak a számára alkalmas élőhelyek. Az extenzív rétgazdálkodási módok nagyon kedveztek megtelepedésének. A haris elsősorban az üde kaszálókon, réteken költ, de előszeretettel telepszik meg a lápéteken, a kiszáradóban levő mocsárréteken, vagy a vizes élőhelyek szegélyeiben. A hagyományos mezőgazdálkodási módok időszakában az sem volt ritka, hogy akár víznyomásos gabonaföldeken is rendszeresen fészkeltek. Kontinensünk jelentős részén a mozaikos rendszerű, kisparcellás mezőgazdálkodási formákat napjainkra szinte teljesen felszámolták. A nadrágszjiparcel-

A haris karsú testének köszönhetően a sűrű növényzetben is könnyedén mozog
(Faragó Ádám felvétele)

lák helyét átvették a monokultúras, nagytáblás termesztési módok, ahol az intenzív termesztés igényeinek megfelelően rendszeresen használnak műtrágyákat és növényvédő szereket. Jelentős mértékben csökkentek, sok helyen teljesen eltűntek a fészkelésre alkalmas élőhelyek, a mezőgazdasági kemizáció pedig nemcsak leszűkítette, hanem sok helyen időszakosan meg is semmisítette a faj táplálékbázisát alkotó rovarvilágot. A harisállományok Nyugat- és Közép-Európában kritikus, sőt tragikus helyzetbe kerültek. Nem volt kivétel ez alól a Kárpát-medence sem, mert a mezőgazdaság termelési szerkezete néhány évtizedes késéssel itt is megváltozott, és a termelés intenzitása itt is követte a nyugati példát. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet a harist is a fokozottan védett fajok közé sorolta, és természetvédelmi értékét 500 ezer forintban állapította meg.

A BirdLife International adatai szerint az európai harisállomány az ezredforduló előtti évtizedben érte el a mélypontját. Ezt követően érdekes módon egyes országokban, térségekben (Csehország, Hollandia, Dánia, Skandinávia) némi állománynövekedést figyeltek meg, ugyanakkor Franciaországban, a Mediterráneumban és Kis-Ázsiában továbbra is esőkken a harispopuláció, miközben a legtöbb európai állam területén az időjárás alakulásától függően évente jelentősen ingadozik a költőállomány nagysága. Legfrissebb ismereteink szerint az európai harisok zöme jelenleg Oroszország területén költ, az itt fészkelők állomány nagyságáról azonban csak becslések állnak rendelkezésünkre. Az európai költőnépesség – Oroszország nélkül – mintegy 800 ezer pár. A legnagyobb fészkelő populációk a balti államokban (50–90 ezer pár), Lengyelországban (6–30 ezer pár), Fehéroroszországban (20–30 ezer pár) és Ukrajnában (25–55 ezer pár) élnek, míg az Oroszország európai

területén fészkelők számát 1–1,1 millió párra becsülik. Hazánkban meglehetősen ingadozik a fészkelő népesség, attól függően, hogy aszályos vagy csapadékos az év. Aszályos évben szinte alig maradnak vissza költésre a harisok, csak átvonulnak a Kárpát-medencén. Csapadékos években pedig olyan helyeken is megtelepedhetnek, ahol nem is gondolnánk, hogy időnként előfordulhat költésük. Fészkelhetnek parlagokon, erdei tarvágásokon, erdőtelepítésekben, felhagyott szőlőkben, gyümölcsösökben,

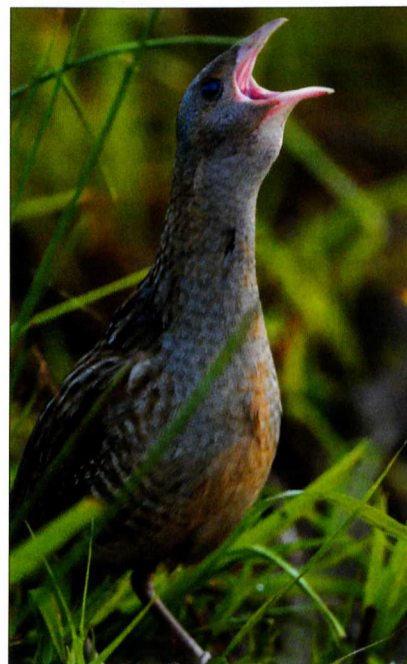
azaz minden olyan élőhelyen, ahol a vegetáció lehetővé teszi a megtelepedésüket. Mindebből arra következtethetünk, hogy a haris nagyon rugalmasan képes alkalmazkodni az élőhelyeken bekövetkező változásokhoz, ami a jövőre nézve mindenképpen bizakodásra adhat okot. A hazai felmérések alapján évente átlagosan 600–1200 pár megtelepedésére számíthatunk, de vannak évek, amikor még az egyébként harisosnak vélt élőhelyek sem népesülnek be. Belvizes években ugyanakkor akár 2000 pár felett is alakulhat a fészkelésre visszamaradók száma.

Magyarországon a legjobb harisos élőhelyek az Ipoly, a Hernád, a Sajó és a Bódva völgyeiben a folyóvizek mentén található nedves rétek, kaszálók és magaskórósok, de jelentős költőállományokat őrizhetnek a Bodrogköz előtésein kialakult magassásosok és mocsárrétek, a Felső-Tisza mentén időszakosan vízborítás alatt álló rétek, kaszálók, a Duna-Tisza-közi turjánok, az őrségi láprétek, a Balatontól délre található egykori berkek maradványai, valamint a Dráva-síkon fennmaradt üde gyepes területek. Megfigyelték, hogy a harisok szívesen foglalják el azokat a területeket, amelyek a megelőző év őszén tüzek martalékaivá váltak, és ahol a sarjadó fű tavasszal akadálytalanul tud növekedni. A kaszálatlan, nem legeltetett gyepet, ahol az elszáradt növényzet a felszint paplanként fedi és akadályozza a friss fű növekedését, szintén elkerülik a harisok. Ennek oka az lehet, hogy a madarakat a kusza száraz növényzet akadályozza a mozgásban, míg a sarjadó fű nem. Az is fontos szempont, hogy a leégett száraz növényzet után növekedő gyepek gazdagabb táplálékkiálót biztosít, hiszen jóval sokszínűbb a rovarvilága. Ugyanis a haris zömében állati eredetű táplálékon él. Mondhatnánk, hogy tücsköt-bogarat megeszik, hiszen minden ízeltlábút; pókokat, különféle rovarokat (bogarakat, egyenesszárnyú-

akat, kétszárnyúakat, hártványúakat, sőt recésszárnyúakat és szitakötőket is) zsákmánynak tekint, de rendszeresen fogyaszt talajlakó férgeket, csigákat, sőt a guvatfélék családjába tartozó rokonaihoz hasonlóan, szívesen kap el kisebb gerinceseket (békát, gyíkot, kisemlőst) is. Csekély növényi eredetű táplálékában fű- és gyommagvakat, valamint kisebb méretű haszonmagvakat találunk.

A mi harisaink április végén, május elején érkeznek meg telelőhelyeikről. Ilyenkor a hímek a megtelepedésre potenciálisan alkalmasnak ítélt területeken revíreket foglalnak, és intenzíven hallatják territóriumot jelző recsegő hangjukat, amellyel magukhoz kívánják csábítani a tojót. Ez azonban még korántsem jelenti azt, hogy fészkelni is itt fognak, mert amennyiben a környezeti viszonyok számukra kedvezőtlenül megváltoznak (például kiszárad a terület, lekaszálják, lelegettetik a növényzetet), akkor odábbállnak és más alkalmas költőhelyet keresnek. A párba állás és a fészkepítés május első felében történik. A hím választja ki a fészkek helyét. Egy biztonságosnak tűnő sűrű és magas növényzet közelében, jól rejtett helyen, a talajon sekély mélyedést kapar, amelybe néhány fűszálból elkészíti a fészkekalapot. A fészket azonban mindig a tojót építi és fejezi be. Az aránylag mély fészkekbe száraz növényi szárazakat, leveleket is beépít, majd ide rakja le 7–10, ritkán 13 tojását. A harisoknál gyakran előfordul a poligámia. A hím – miután párja belekezdett a költésbe – gyakran

A hím kiáltás közben nyakát jellegzetesen felfelé nyújtja, hogy hangja még jobban kihallatszon a sűrű fűből
(Heincz Miklós felvétele)

újabb tojó után néz, és ha szerencséje van, akkor talál is magának partnert. Ezért fordul elő gyakran, hogy a harisfészkek egymástól nem túl nagy távolságban vannak. A hímek nem vesznek részt a kotlásban és nem vállalnak szerepet a fiókák felnevelésében sem. Mindez a tojók feladata. A hariscsibék a kotlás 15–18. napján szinte egyszerre kelnek ki, és felszáradás után azonnal el is hagyják a fészket, majd követik anyjukat, aki még 3–4 hétig vezetgeti, védi őket.

Hazánkban gyakori, hogy a harisok első költésének kezdete akár 1–1,5 hónapig is elnyúlik. Az élőhelyen bekövetkezett változások, a predáció és egyéb zavaró tényezők miatt gyakoriak a fészkelj-pusztulások és a pótköltések. Hogy ez milyen mértékű, azt célzott kutatások hiányában nem tudjuk számszerűsíteni. Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy a fészkelj-pusztulások vagy az élőhely kedvezőtlen megváltozását követően a madarak akár több száz kilométer távolságba is eljuthatnak, hogy ott újra próbálkozzanak a fészkeléssel. A harisok egy részénél – azoknál, amelyeknél korán indul a költés és az sikeresen zárul – második fészkelések is lehetnek. Emiatt a harisok költési időszaka május elejétől egészen augusztus elejéig elhúzódhat.

A madarak vonulásáról kevés információ van. Nem tudjuk pontosan, hogy a nálunk költők mikor kezdik meg a költözést, és a gyűrűzési adatok hiányában az sem ismert, hogy a Kárpát-medencei állomány pontosan milyen úton vonul, és hol telel. Külföldi jelölések és visszafogások alapján viszont tudjuk, hogy a kelet-európai területeken fészkelők a Nílus-völgyét követve érik el közép-afrikai telelőhelyeiket.

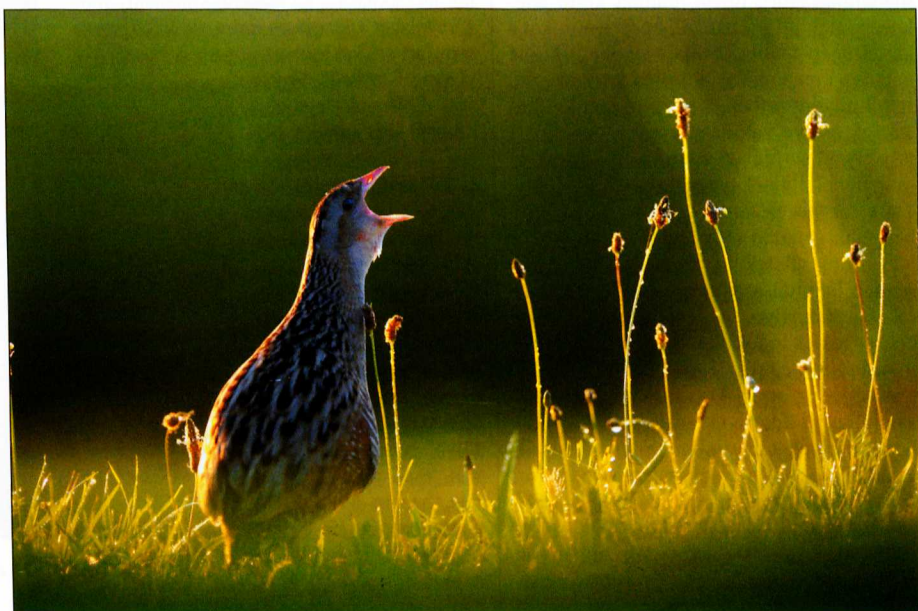
A hazai harisállományt legfőképpen még ma is élőhelyeinek rohamos fogyatkozása, felaprózódása és kedvezőtlen irányú átalakulása, valamint az intenzív rétgazdálkodás elterjedése veszélyeztetheti. A rendszerváltozás utáni trendek sajnálatos módon ma már újra kedvezőtlenül változnak a művelt mezőgazdasági területeken élő állatfajok számára. Sok helyen ismét a nagytáblás gazdálkodás, a monokultúra dominál. Növekszik a műtrágya- és a peszticidfelhasználás, és megjósolható, hogy a nem távoli jövőben még nagyobb teljesítményű, szélesebb kaszálógépeket fognak használni az eredményesebb, gyorsabb és biztonságosabb termelés érdekében. A világgazdasági trendek miatt a hazai állattartási ágazatot is a csökkenő tendencia jellemzi, aminek fényében előre jelezhető, hogy csökkenni fog a szalastakarmány-igény, azaz a rétként hasznosított területek egy részén fel fognak hagyni a rétgazdálkodással, és a haris megtelepedésére

alkalmas kaszálókat nem fogják tovább a hagyományos módon művelni. A felhagyott gyepeken ezt követően cserjésedési, beerdősülési folyamatok kezdődnek, amelyek néhány éven belül alkalmatlanná teszik a területet a harisok megtelepedésére. Az sem kizárt, hogy a rétként, kaszálóként rentábilis módon már nem használható gyepeket feltörik, szántóföldi művelésbe vonják vagy beerdősítik. A művelési ág váltása minden esetben végzetes a harisok élőhelyeire! A folyók árterén található kaszálókat, réteket az idegenhonos özönfajok (selyemkóró, aranyvesszőfajok, parlagfű, gyalogkakác stb.) rohamos terjedése is komolyan veszélyezteti. Közvetlen kárt okozhat, ha a harisok potenciális élőhelyein a terület vízháztartását kedvezőtlenül

igényel. Fenn kell tartani és biztosítani kell a hagyományos rétgazdálkodás kerekeit, ami kizárólag hatósági tiltásokkal már nem érhető el. A gazdálkodás korlátozása a legtöbb esetben anyagi ellenszolgáltatási kötelezettséget is jelent, mert a korlátozás okozta terméskiesés vagy minőségi veszteség nem terhelhető a gazdálkodóra!

Tiltani kell a gyepek felülvetését, műtrágyázását, öntözését, azaz a rétgazdálkodás intenzifikációját. Meg kell óvni a rétek szegélyzónáit, valamint a réteket lezáró, több szintű erdősávokat, mert ezek az év egyes időszakában szinte egyedüli menedékei a fiatal harisoknak.

A harisok eredményes költésének érdekében kiemelten fontos a rétek kaszálásának szabályozása! A költőhelyen május

A harisok a revírfoglalás időszakában gyakran még nappal is szólnak

(Máté Bence felvétele)

befolyásoló beruházásokat, munkákat (lecsapolás, elárasztás) végeznek, amelyek végérvényesen megszüntethetik madarunk élőhelyeit.

A kaszálókon megtelepedett harisokat a költési időszakban végzett kaszálások veszélyeztetik leginkább. Nem csak a felnőtt madarak vannak kitéve annak, hogy a gyorsan haladó kaszálógépek végeznek velük. A kaszálások minden esetben végzetesek a haris fészkeljaira nézve is, ha a kaszálógép nem kerül el azokat.

A haris védelmében nagyon sok feladatunk van! Meg kell állítanunk a haris fészkelőhelyeinek potenciálisan alkalmas rétek területi csökkenését és minőségi romlását. Ez a védett természeti területeken és a haris megóvása érdekében kijelölt Natura 2000 madárvédelmi területeken hatósági szabályozással megoldható, és ez különösebb anyagi ráfordítást nem is

elejétől július végéig, augusztusig nem szabad kaszálni! Ez csak akkor valósítható meg, ha a madárvédelmi szervezetek és a nemzeti parkok munkatársai széles körű monitoring alapján kijelölik a harisok költőrevírjeit, ahol meg kell tiltani a kaszálást a fészkelési időszakban. Ez a szakemberektől komoly felkészültséget és gyakorlatot igényel, hiszen senki nem gondolhatja komolyan, hogy egy 50–100 hektáros tábla egészen korlátozzák a kaszálást, ha ott csak valószínűsítik a haris fészkelését. A korlátozások mindig csak előzetes felmérések, a fészkelőrevírek pontos behatárolása után történhet meg. A hímek territórium-uma hang alapján elég nagy pontossággal meghatározható. A gyakorlat az, hogy az éneklő hímek körül 100–150 méteres védőzónát jelölnek ki, ami általában mintegy 5 hektár nagyságú területet jelent. (A tojók mozgáskörzetét a fészkek körül 3–3,5 ha

nagyságúra becsülik.) Amennyiben olyan területeken kaszálnak, ahol csak valószínűsíthető a harisok költése, ott kizárólag vadriasztó láncsal felszerelt, rövid vágóasztallal rendelkező, lassú járású munkagéppel szabad végezni a munkát. A táblák kaszálását sohasem kívülről befelé haladva kell végezni, mert ez a sűrű növényzetben tartózkodó állatokat befelé szorítja, és így menekülésre kevesebb módjuk van, és sokkal nagyobb valószínűséggel esnek áldozatul a kaszálógépnek! A táblák körbekaszálását minden körülmények között meg kell akadályozni! Az ún. vadkímélő kaszálás lényege – amely nemcsak harisokat, hanem a sűrű növényzetben tartózkodó apróvadat (mezei nyúl, fácán, fogoly) és a harisokkal azonos élőhelyen élő védett madarakat (fűrj, túzok, talajon költő énekesek) is óvja – abban áll, hogy a munkát a kaszálógép a tábla közepén kezdi, és kifelé haladva koncentrikus köröket leírva végzi. Így a növényzetben megbúvó, lapuló állatoknak esélye van arra, hogy a gép előtt a növényzet sűrűjében egérutat nyerjenek és megmeneküljenek a pusztulástól.

A rétek kezelésének a harisok védelmében támogatandó feladatai közé tartozik a lekaszált területek tisztántartása, a levágott rendek lehordása, a cserjésedési folyamatok megakadályozása, esetenként – ha ez szükséges és indokolt – a késő őszi tisztító, irányított és részleges (mozaikos) égetések elvégzése is. Ugyanakkor meg kell akadályozni a kora tavaszi tüzek kialakulását, amelyek eleve alkalmatlanná teszik az élőhelyeket a harisok megtelepedésére, mert megsemmisítik a madarakat rejtő növényzetet.

Mindezek a feladatok csak abban az esetben valószínűsíthetők meg, ha kormányzati szinten olyan agrár-környezetvédelmi programot hirdetnek meg, amely lehetővé teszi, hogy a gazdák érdekelté váljanak a harisvédelmi szabályok megtartásában. A hatósági korlátozások ugyanis csak akkor tartathatók be, ha a hatósági szabályozás mellett agrártámogatási rendszert is működtetnek, és szükség esetén a kompenzációs lehetőségek is rendelkezésre állnak. Erre a közelmúltban már voltak jó példák, de sajnos csak helyi szinten. Szatmár-Beregben, a Bódva-völgyben és a Dunántúl néhány pontján valósult csak meg a harisállomány központilag irányított, szabályozott és támogatott védelme.

Harisaink megőrzéséhez nemcsak elhatározás, hanem széles körű összefogás is szükségeltetik. És ha ez megvalósul, akkor megnyugodva idézhetjük majd *Szergej Jerszenyin* versének ide illő sorait:

*Haris szól... haris szalad a fűben...
Kinek szíve egyszerű maradt,
fényes arccal és örök derűben
él a munka jó terhe alatt...* ▲